

Sissejuhatus

Maailma majandus on varemeis. Kuigi enneolematud eelarvelised ja rahapoliitilised stiimulid ei lasknud 2008. aasta rahanduskriisil süveneda globaalseks majanduskollapsiks, jääb too krahhi siiski ajaloo ulatuselt teiseks majanduskriisiks pärast 1929. aastal alanud Suurt Depressiooni. Selle raamatu kirjutamise ajal (2010. aasta märtsis), mil mõned juba näguripäevade lõppu kuulutavad, pole majanduse järjepidev toibumine sugugi kindel. Et finantsalal pole reforme läbi viidud, on liberaalne rahandus- ja rahapoliitika toonud kaasa uusi börsimulle, samal ajal kui reaalmajandus vaevleb rahanappuses. Kui need mullid lõhkema peaksid, paiskub maailmamajandus järjekordsesse langusse (W-kujulise dünaamikaga). Ja kui kosumine kujunebki kestlikuks, annab kataklüsmi järel-lainetus end tunda veel tükk aega. Enne kulub mitu aastat, kui äri sektor ja kodumajapidamised oma rahaasjad tasakaalu saavad. Kriisi tekitatud tohutu eelarvedefitsiit sunnib valitsusi oluliselt kärpima avalikke investeeringuid ja sotsiaaltoetusi, mis mõjutab negatiivselt majanduskasvu, vaeste olukorda ja ühiskondlikku stabiilsust – võib-olla veel aastakümneidki. Mõned neist, kes kriisis töökoha ja kodu kaotasid, ei suuda enam iial tagasi ree peale saada. Säärased väljavaated on üsna hirmutavad.

Selle katastroofi peapõhjustajaks on vabaturu ideoloogia, mis valitseb maailma 1980. aastatest peale. Meile kinnitati, et kui turud rahule jätta, annavad nad kõige efektiivsema ja õiglasema tulemuse. Efektiivsema seepärast, et inimesed ise oskavad kõige paremini oma ressursse kasutada, ja õiglasema, sest turul kehtiv võistlusmoment tagab üksikisikute tasustamise vastavalt nende tootlikkusele. Meile öeldi, et äri peaks saama maksimaalse

vabaduse. Kuna ettevõtted seisavad turule kõige ligemal, teavad nad ise, mis ärile kasuks tuleb. Kui me anname neile vabad käed, loovad nad maksimaalselt rikkust ja sellest lõikab kasu kogu ülejäänud ühiskond. Meile väideti, et valitsuse sekkumine turgude tegevusse vaid kahandab nende efektiivsust. Tihtipeale on valitsuse sekkumise eesmärk – lähtuvalt ekslikest egalitaarsetest kaalutlustest – just piirata jõukusloome ulatust. Ja isegi kui sellist eesmärki pole, ei suuda ükski valitsus turu toimimist parandada, sest tal pole vajalikku informatsiooni ega stiimuleid asjalike äriotsuste tegemiseks. Lühidalt, meil kästi turgu usaldada ja talle mitte kõikaid kodaraisse loopida.

Seda nõuannet järgides on enamik riike viimase kolme kümnendi jooksul juurutanud vabaturupoliitikat – erastanud riiklikud tööstus- ja finantsettevõtted, dereguleerinud rahanduse ja tööstuse, liberaliseerinud rahvusvahelise kaubanduse ja investeringud ning vähendanud tulumaksu ja sotsiaaltoetusi. Sääraste sammude pooldajad väitsid, et nimetatud meetmed võivad küll ajutiselt põhjustada mõningaid ebamugavusi – nagu kasvav ebavõrdsus –, kuid lõppkokkuvõttes muudavad need kõigi elu paremaks sellega, et tekitavad dünaamilisema ja jõukama ühiskonna. Tõusulaine kergitab kõiki paate, kõlas nende metafoor.

Ent tagajärg oli lubatule otse vastupidine. Unustage hetkeks finantskrahhi, mis mõjutab maailma veel aastakümneid. Juba enne seda, paljude jaoks märkamatult, oli vabaturupoliitika enamikus maades kaasa toonud aeglasema kasvu, suureneva ebavõrdsuse ja pidevalt nõrgeneva stabiilsuse. Paljudes rikkastes riikides maskeeris seda tohutu krediidiuputus; nii jäi krediitide toel kääritatud tarbimisbuumi uimas sobivalt kahe silma vahele asjaolu, et USA palgad olid 1970. aastatest saadik paigal püsinud, tööaeg aga üha pikenenud. Probleemid olid isegi rikkastes maades piisavalt tõsised, kuid arengumaades kujunes nende mõju veelgi rängemaks. Sahara-taguse Aafrika elatustase jäi viimase kolme kümnendi jooksul paigale tammuma, samas kui Ladina-Ameerika majanduse kasvutempo ühe elaniku kohta langes kahe kolmandiku ulatuses. Mõned arengumaad, näiteks Hiina ja India, kasvasid sellel perioodil jõudsalt (ehkki kiiresti suureneva ebavõrdsuse hinnaga), kuid

tegemist on just nende riikidega, mis küll osaliselt liberaalset poliitikat ajades hoidusid kehtestamast täielikku vabaturumajandust.

Seega, kõik, mida vabaturu-usku – või, nagu neid sageli nimetatakse, uusliberaalsed – majandusteadlased meile rääkisid, oli parimal juhul ainult pooleldi tõde ja halvimal juhul täielik vale. Nagu ma selles raamatus tõestan, põhinevad vabaturu ideoloogide jutlustatud „tõed” pealiskaudsetel eeldustel ja vaatevälja piiratusel, kui mitte omakasupüüdlikel seisukohtadel. Minu eesmärk on selles raamatus välja öelda mõned kapitalismi puudutavad põhitõed, millest vabaturu-usulised rääkida ei taha.

See raamat ei ole kapitalismivastane manifest. Vabaturu ideoloogia kritiseerimine pole sama, mis kapitalismivastatus. Vaatamata kapitalismi puudustele ja piiratusele usun ma, et see on ikkagi parim majandussüsteem, mille inimkond on suutnud välja mõelda. Minu kriitika käib kapitalismi ühe konkreetse versiooni kohta, mis viimased kolmkümmend aastat on maailmas valitsenud – see tähendab vabaturu kapitalismi kohta. See pole ainus viis kapitalismi korraldada ja, nagu demonstreerib nende viimase kolme kümnendi kogemus, kindlasti mitte parim viis. Minu raamat näitab, kuidas kapitalismi saaks ja tuleks paremaks muuta.

Ehkki 2008. aasta kriis sundis meid tõsiselt kahtlema senistes majanduse korraldamise meetodites, ei vaevu suurem osa meist nende küsimuste üle järele mõtlema, sest me usume, et see on puhtalt ekspertide rida. Ja nii ongi – teatud tasandilt nähtuna. Täpsed vastused eeldavad tõepoolest orienteerumist paljudes tehnilistes küsimustes, millest mitmed on nii keerulised, et ka asjatundjad ise ei suuda üksmeelele jõuda. Sestap ongi loomulik, et enamikul meist pole aega ega väljaõpet, mis võimaldaks aru saada kõigist nüanssidest, nii et me saaksime avaldada arvamust TARP-i (*Troubled Asset Relief Program* – probleemsete varade hüvitamise programm) efektiivsuse, G-20* vajalikkuse, pankade riigistamise

* G-20 (*The Group of Twenty Finance Ministers and Central Bank Governors* – Kahekümne Rahandusministri ja Keskpangajuhhi Grupp) on 1999. aastal asutatud mitteametlik foorum, kus maailma olulisemad tööstusriigid ning areneva majandusega riigid arutavad maailmajanduse stabiilsuse küsimusi.

mõttekuse või ärijuhtide mõistliku palgataseme teemal. Ja kui jutuks tulevad sellised probleemid nagu vaesus Aafrikas, Maailma Kaubandusorganisatsiooni toimimine või Rahvusvahelise Arvelduspanga kapitali piisavuse reeglid, ei oska enamik meist üldse midagi arvata.

Siiski *ei ole* tingimata tarvis teada kõiki tehnilisi üksikasju, et mõista maailmas toimuvat ja käituda, nagu ma ikka tavatsen öelda, „aktiivse kodanikuna majandusilmas”, nõudes otsustajailt õiget tegutsemist. Lõppeks otsustame me ju kogu aeg kõiksugu asjade üle, olemata spetsialistid. Ei pea olema epidemioloog teadmaks, et toiduainetööstuses, lihunikuärides ja restoranides peavad kehtima hügieeninõuded. Majandusküsimustes hinnangute tegemine pole sugugi keerulisem: kui te teate põhiprintsiipe ja peamisi fakte, võite üldhinnanguid anda ka tehnilistes detailides orienteerumata. Ainus eeltingimus on loobumine roosadest prillidest, mida uusliberaalsed ideoloogid tahaksid teil päev läbi silme ees hoida. Need prillid kujutavad maailma lihtsa ja ilusana. Võtke need peast ja vaadake karmile reaalsusele silma.

Kui te teate, et sellist asja nagu vaba turg ei ole tegelikult olemas, ei lase te end haneks tõmmata inimestel, kes kritiseerivad regulatsioone põhjendusega, et need muudavad turu „mittevabaks” (*vt asi nr 1*). Kui saate teada, et „paks” ja aktiivselt tegutsev riik võib majanduse dünaamikat mahasurumise asemel edendada, siis mõistate ka, et üldlevinud umbusk valitsuse suhtes on alusetu (*vt asjad nr 12 ja 21*). Teades, et me *ei* ela postindustriaalses teadmusmajanduses, hakkate te kahtlema, kas tööstuse allakäigu ignoreerimine või isegi selle tervitamine, nagu mõned valitsused teevad, ikka on tark tegu (*vt asjad nr 9 ja 17*). Kui te mõistate, et jõukuse automaatse „allanõrgumise” põhimõte ei toimi, hakkate rikastele tehtavaid ülemääraseid maksusoodustusi nägema sellena, mis nad on – lihtsalt tulude ülespoole ümberjaotamine, mitte aga meede, mis kõiki rikkamaks muudab, nagu meile väidetakse (*vt asjad nr 13 ja 20*).

See, mis maailma majandusega toimus, polnud õnnetusjuhtum või mingi vääramatu ajalooteguri põhjustatud sündmus. Enamiku ameeriklaste palgad ei jäänud paigale tammuma ja nende tööaeg

ei pikenenud mingi raudse turuseaduse tulemusel, samal ajal kui tippjuhtide ja pankurite sissetulek kasvas ennekuulmatult (*vt asjad nr 10 ja 14*). See, et me sõltume üha suuremal määral rahvusvahelisest konkurentsist ja peame muretsema oma töökoha säilimise pärast, pole ainult side- ja transporditehnoloogia peatamatu progressi tagajärg (*vt asjad nr 4 ja 6*). Polnud sugugi vältimatu, et finantssektor viimase kolme kümnendiga üha rohkem reaalmajandusest irdus ning lõpuks meid tabanud majanduskatastroofi põhjustas (*vt asjad nr 18 ja 22*). Vaesed riigid pole vaesed hoopiski mitte muutumatute struktuursete tegurite – troopilise kliima, ebasoodsa asukoha ja nadvõitu kultuuri – süül (*vt asjad nr 7 ja 11*).

Asjad toimuvad nii, nagu nad toimuvad, inimotsuste mõjul, eriti nende inimeste otsuste mõjul, kellel on võim reegleid kehtestada, nagu ma edaspidi näitan. Kuigi ükski otsustaja ei saa kindel olla, et tema teod alati soovitud tulemusi annavad, pole tehtud otsused mingis mõttes vältimatud. Me ei ela kõigist võimalikest parimas maailmas. Teistsuguste otsuste korral oleks maailm kukkunud välja teistsugune. Seda arvestades tulebki meil küsida, kas rikaste ja võimsate tehtud otsused ikka põhinevad asjalikel kaalutlustel ja usaldusväärsetel tõenditel. Ainult siis saame me äriühingutel, valitsustel ja rahvusvahelistelt organisatsioonidelt õiget tegutsemist nõuda. Kui me ei käitu aktiivsete majanduskodanikena, siis jäämegi alatiseks nende ohvriteks, kellel on paremad võimalused otsuseid teha, kes väidavad, et kõik toimuv on paratamatu ja seetõttu ei saa me olude muutmiseks midagi ette võtta, ükskõik kui ebameeldivad ja ülekohtused need ka ei tunduks.

Mu raamatu eesmärgiks on näidata lugejale, kuidas kapitalism tegelikult toimib ja kuidas seda saaks paremini toimima panna. Kuid see pole „majandusteadus võhikutele”. See püüab olla ühekorraga rohkem ja vähem.

See raamat on vähem kui majandusteadus võhikutele, sest ma ei kavatse süüvida paljudesse üksikasjadesse, mida peaks selgitama iga algtaseme majandusteaduse õpik. Ent tehnilistest pisiasjadest ei hoidu ma seetõttu, et arvaksin neid lugejatele üle jõu käivat. 95% majandusteadusest on keeruliselt sõnastatud kaine mõistus ja ka ülejäänud viie protsendi puhul saab põhiprintsiibid, kuigi

ehk mitte tehnilised detailid, üldarusaadavas keeles lahti seletada. Asi on lihtsalt selles, et ma arvan, et parim viis majanduspõhimõtete mõistmiseks on kasutada neid nende probleemide lahendamiseks, mis lugejat kõige enam huvitavad. Seega esitan ma üksikasju vaid siis, kui need vajalikuks osutuvad, mitte aga süstemaatiliselt nagu õpikus.

Samas, kuigi mu raamat on täiesti jõukohane ka mittespecialistile, on see palju rohkemat kui majandusteadus võhikutele. Õigupoolest kaevub see märksa sügavamale kui paljud kõrgtaseme majandusõpikud – selles mõttes, et seab kahtluse alla nii mõnedki üldtunnustatud majandusteooriad ja empiirilised faktid, mida nondes käsitlustes endastmõistetavaks peetakse. Ehkki mittespecialistist lugejale võib tunduda heidutavana kahelda teooriates, mida toetavad „ekspersedid”, ning vaidlustada empiirilisi fakte, mida aktsepteerib enamik erialainimesi, leiate peagi, et see on hulga hõlpsam kui arvata võiks, tingimusel, et te loobute eeldamast, et see, mida usub suurem osa eksperte, on kahtlemata õige.

Lõviosale probleemidest, mida ma selles raamatus käsitlen, pole võimalik lihtsaid lahendusi anda. Enamgi veel, mitut puhku olen tahtnud rõhutada, et lihtsaid vastuseid ei olegi olemas, hoolimata sellest, mida vabaturu majandusteadlased sooviksid teid uskuma panna. Ent nende küsimustega lähemalt tutvumata ei suuda me mõista, kuidas maailm tegelikult toimib. Ja seda mõistmata ei suuda me oma huvisid kaitsta, saati siis aktiivsete majanduskodanikena üldsuse huvisid edendada.